

**Bir Kimsenin Başkasının Günahını Yüklenip Yüklenmeyeceğine Dair Aralarında Çelişki
Bulunduğu Zannedilen Âyetlerin Anlam Bütünlüğü ve Bunların Meallere Yansıyan Boyutunun
Tahlili**

(The Completeness of the Meaning of the Verses that are Supposed to Have a Contradiction as to Whether a Person Should Bear Another's Sin or Not, and the Analysis of Their Dimension Reflected in the Translations)

Süleyman PAK

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Tefsir Anabilim Dalı Department of Tafsîr
Tokat | Türkiye Tokat | Türkiye
suleyman.pak@gop.edu.tr orcid.org/0000-0002-4440-4627

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 07/Temmuz/2024 Received | 07/July/2024
Kabul Tarihi | 21/Kasım /2024 Accepted | 21/November/2024
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2024 Published | 31/December/2024

Atıf | Cite as:

Pak, Süleyman "Bir Kimsenin Başkasının Günahını Yüklenip Yüklenmeyeceğine Dair Aralarında Çelişki Bulunduğu Zannedilen Âyetlerin Anlam Bütünlüğü ve Bunların Meallere Yansıyan Boyutunun Tahlili [The Completeness of the Meaning of the Verses that are Supposed to Have a Contradiction as to Whether a Person Should Bear Another's Sin or Not, and the Analysis of Their Dimension Reflected in the Translations]". *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 12/2 (Aralık | December 2024), 324-346.

[https:// DOI: 10.51450/ ilmiyat.1511883](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1511883)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

The Completeness of the Meaning of the Verses that are Supposed to Have a Contradiction as to Whether a Person Should Bear Another's Sin or Not, and the Analysis of Their Dimension Reflected in the Translations

Abstract: The Quran is a divine word with a strong unity of meaning among its verses. However, those unfamiliar with its style, language features, environment, and context may perceive contradictions between verses. This misunderstanding led to the development of Mushkil al-Qur'ân; a branch of study focused on resolving such issues. The emergence of the issue dates to the early periods of Islam. Works were written to answer the questions and claims asked by those trying to understand it with good or bad intentions to insult the Quran. One of these works is Ibn Qutayba's Ta'wîl al-Mushkil al-Qur'ân. This study examines the verses regarding whether a person can bear another person's sins within the framework of the method of collection and compilation, which is one of the methods used to eliminate the assumption that there is a contradiction between the verses. It evaluates this issue in terms of its reflection on the translations. The study uses commentaries and independent works to explain the semantic integrity between the relevant verses. Its originality lies in determining how these verses are translated in practice. The aim is to demonstrate the semantic unity between verses and assess whether translations accurately reflect this unity. According to the findings, the verses maintain semantic integrity regarding the individuality of sin, and apparent contradictions are resolved through proper explanations. While translations generally align with the principle of individual responsibility for sin, there remains a need for more explicit, more consistent translations using interpretative methods. As a result, this study shows a unity of meaning between the verses within the framework of the principle of individuality of crime, that there is no contradiction here, and that the apparent contradiction is of human origin.

Keywords: Tafsir, Quran, Integrity, Sin, Individuality.

Bir Kimsenin Başkasının Günahını Yüklenip Yüklenmeyeceğine Dair Aralarında Çelişki Bulunduğu Zannedilen Âyetlerin Anlam Bütünlüğü ve Bunların Meallere Yansıyan Boyutunun Tahlili

Öz: Kur'an ilahi bir kelim olup ayetleri arasında çok güçlü bir anlam bütünlüğü bulunmaktadır. Ancak onun üslubuna, dil özelliklerine, nüzul ortamına ve makasidına yabancı olanlar, bazı ayetler arasında tearuz bulunduğu kanısına varabilmektedir. Ayetler arasında zahirde görülen bu çelişki durumu bir anlama problemi olduğundan bunu gidermede bazı yöntemler sunan ve adına Müşkilü'l-Kur'ân denilen bir ilim dalı bulunmaktadır. Aslında bu meselenin zuhuru eski dönemlere kadar dayanmakta, iyi niyetle anlama çabası içerisinde olan veya Kur'ân'a ta'n etmek isteyen art niyetli kimselerin sorduğu soru ve iddialara cevap vermek üzere eserler yazıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde özellikle İbn Kuteybe'nin Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân'ını zikretmek yerinde olur. Bu çalışma ayetler arasında çelişki bulunduğu zannını gidermede başvuru yöntemlerinden biri olan cem ve telif usulü çerçevesinde bir kimsenin başka birinin günahlarını yüklenip yüklenemeyeceğine dair ayetleri incelemekte ve bu konuyu meallere yansımaları cihetiyle değerlendirmektedir. Bu kapsama giren ayetlerin aralarında anlam bütünlüğü bulunduğuna dair açıklamalar tefsirlerden ve bu alanda yazılmış müstakil eserlerden yararlanılarak açıklanmakla birlikte çalışmayı özgün kılan en önemli yönü bu tür ayetlerin meallere nasıl yansıdığına örnekler üzerinden tespit edilmesidir. Bu bağlamda çalışma bir yandan ayetler arasında anlam bütünlüğünün varlığını ortaya çıkarmayı hedeflerken bir yandan da meallerde ayetlerin bu anlam bütünlüğünü sağlayacak şekilde çevirisinin yapıp yapılmadığının tespit edilmesini amaçlamaktadır. Yapılan inceleme ve değerlendirmelere göre ayetler

günahın şahsiliği noktasında anlam bütünlüğü taşımakta, zahirde görülen çelişki kanısı gerekli açıklamalarla giderilmiş olmaktadır. Meallerde suçun şahsiliği ilkesini vurgulayan bir anlamının benimsendiği görülmekle beraber bu hususta mevzu bahis ayetlerin birlikte değerlendirilerek tefsiri tercüme yöntemiyle daha açık ve sade bir şekilde ifade edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim bu çalışma suçun şahsiliği ilkesi çerçevesinde ayetler arasında anlam bütünlüğü bulunduğunu ve burada hiçbir şekilde çelişkiden söz edilemeyeceğini ve zahirde görülen tearuz durumunun ise insan kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İç Bütünlük, Günah, Bireysellik.

Giriş

Kur'an Arapça nazil olmuş ilahi bir kelimedir.¹ Beşer sözü gibi olmadığı için haliyle içerisinde dil ve anlatım kusurlarının bulunması mümkün değildir. İnsan açısından bakıldığında bir dilin doğru ve etkili kullanımı kişiye göre değişiklik göstermekte, her birey meramını dili döndüğünce anlatmaya çalışmakta ve bu yüzden de onun kelimelerinde bazen anlatım kusurlarına rastlanmaktadır. Çünkü insan, aklı, bilgisi ve görgüsünün imkân verdiği ölçüde dili işletmekte ve her şahısta sözün gücü aynı ölçüde kelama yansımamaktadır. Her ne kadar Kur'an insanların aralarında iletişim vasıtası dillerden biri olan Arapça nazil olmuşsa da mütekellim Allah olduğundan onun sözünde bir eğrilik, tutarsızlık ve anlatım zafiyeti bulunması mümkün değildir, çünkü onun ilmi her şeyi kuşatmakta ve sonsuz kudretiyle beyan etmektedir. Bu yüzden Kur'an'ın içerisinde yer alan konular ifade, mana ve kapsam bakımından hakikatin bizzat ifadesidir, fazlalık ve noksanlık olmaksızın gerçeğin beyanı özgün bir şekilde, insanların kavrayabileceği ölçüdedir. Şüphesiz Kur'an'ın muhatabı insandır ve o hitabını onun içinde bulunduğu şartlara göre ve dilin imkânları içerisinde yapmakta, çağrısını insanın anlayacağı seviyede tutmaktadır. Bundan dolayıdır ki içerisinde dildeki edebi sanatlar, meseller ve deyimler gibi nazmı güzelleştiren unsurlar yer almaktadır. Ancak insanın bilgi ve idrak seviyesine göre ayetlerin bir kısmı açık, bir kısmı ise kapalı ifadeler barındırmaktadır. Kapalı ifadeler muhatabın ihtiyaç duyduğu gerekli açıklamalarla anlaşılır hale gelmektedir. Bunun için nüzul ortamı, sebebi, kelime ve deyimlerin taşıdığı anlamlar, etimolojik izahlar gibi harici vasıtalarla ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi halde âyetlerin maksadı (kasd-ı mütekellim) açık bir şekilde anlaşılamayacağından sanki ayetler arası tutarsızlık izlenimi algılanmakta böylece muhatapta tereddüt meydana gelmektedir. Bu ise Kur'an'ın anlam bütünlüğünün kavranması açısından ciddi bir problem oluşturmaktadır.

Âyetler arasında tearuz bulunduğu meselesi, fetihler sonucu Arap olmayan milletlerin İslam toplumuna katılmasıyla birlikte onların Kur'an hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması veya art niyetli kimselerin Kur'an'a ta'n etmek amacıyla iddialar ortaya atması sonucu zuhur etmiş olup bugün hala güncel tartışmaların odağında varlığını sürdürmektedir. İlk dönemden itibaren ortaya atılan bu iddialara cevap verme amacıyla müstakil eserler yazılmış ve tefsirlerde bu tür âyetlerin arası telif edilmeye özen gösterilmiştir. Bu cümleden olarak başta İbn Kuteybe'nin *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân'i* olmak üzere, Ahmed b. Hanbel'in *er-Redd ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdika'sı*, Mekkî b. Ebî

¹ Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; İbrâhîm 14/4; Tâhâ 20/113; eş-Şu'arâ 26/192-195; en-Neml, 27/6; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3.

Tâlib'in *Tefsîru'l-müşkil min garîbi'l-Kur'ân*'ı, Malatî'nin *et-Tenbîh ve'r-redd*'i, Kadı Abdulcabbâr'ın *Tenzîhu'l-Kur'ân*'ı, İzzeddin b. Abdusselâm'ın *el-Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*'ı, Zeynüddîn Râzî'nin *Es'iletü'l-Câmia*'sı, Şerefüddin Hüseyin'in *er-Ravdu'r-reyyân*'ı, Ebu Zekeriyâ Yahya Ensârî'nin *Fethu'r-Rahman*'ı, Râşid Abdullah Ferhân'ın *Tefsîru müşkili'l-Kur'ân*'ı bu çalışmalardan bazılarıdır. Ülkemizde bu alanda yazılmış müstakil eserler ve tefsirler üzerinden hazırlanmış lisansüstü çalışmalar bulunmaktadır. Örnek olarak Süleyman Pak'ın *Müşkilü'l-Kur'an İlmî*, Mehmet Kılıçarslan'ın *Müşkilü'l-Kur'an*'ı ve Abdulcelil Candan'ın *Kur'an Okurken Zihne Takılan Ayetler*'i zikredilebilir. Günümüzde âyetler arasında tutarsızlık bulunduğu iddiaları farklı mecralarda dile getirilmekte olduğundan bu sahada yeni çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma meseleyi bir örnek konu üzerinden incelemekte ve çelişki iddialarını değerlendirmektedir. Ayrıca söz konusu âyetlerin meallere yansması ve değerlendirilmesi bu çalışmanın özgün ve önemli bir yanını oluşturmaktadır. Amaç, ayetler arasında güçlü bir anlam bütünlüğü bulunduğunu ve bunun meallere nasıl yansıtılması gerektiğini tespit etmeye çalışmaktır. Yöntem olarak öncelikle günah sorumluluğunun şahsiliği ile ilgili âyetlerde kastedilen mananın izahı ve ardından ayetlerin anlam bütünlüğünü gösterecek şekilde telifi ve bu bütünlüğü göz önünde bulundurarak kapalılığı ve çelişki zannını ortadan kaldıracak şekilde âyetlere meal verilmesinin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Günah Anlamı Taşıyan Kelimeler

Kur'an'da açıktan veya dolaylı şekilde günah olgusuna farklı yönleriyle yer veren² birçok kelime bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan âyetler günah mefhumuyla ilişkili olduğundan öncelikle bu kelimelerle ilgili kavramsal bir çerçeve çizilmesi yerinde olacaktır. Günah anlamına gelen kelimelerin tamamını³ burada açıklama imkânı olmadığından konu ile yakından ilgili olduğu düşünülenlerden yedi kelime üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Vizir

Ağır yük yüklenmek, yenmek, sığınak yapmak, ele geçirmek, günah işlemek, gizlemek, yardım etmek anlamındaki v-z-r kökünden türemiş olan vizir, sözlükte ağır yük, zor iş, savaş silahları, zinet yükü, sığınak, yardımcı vb. anlamında olup, dağın ağırlığından benzetme yoluyla alınmaktadır. Ayrıca kelime günah (vebal), günahın cezası, üzüntü, kaygı, peygamberlik görevi anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelime ile aynı kökten türeyen vezir ise, hükümdarın iş yükünü üstlenen

² M. Faik Kırtay, "Kur'an'da Günah Anlamına Gelen Kelimelerin Anlam Farkı (Nezâir Bağlamında Bir İnceleme)", *Hikmet Yurdu* 14/27 (Haziran 2021), 155-181.

³ Günah için kullanılan kavramlar bk. Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı* (Konya: Hibaş Yayınları, 1984), 122; Buket Ataman, "Günah Kavramı ve Günah Anlamına Gelen Bazı Kavramlar", *International Social Sciences Studies Journal* 10/3 (March 2024), 404-412; İsmail Karagöz, "İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri", *Diyanet İlmî Dergi* 31/2 (Haziran 1995), 45-49; Vecihi Sönmez, "İslam İncancında Günah Kavramı", *İslâmî Araştırmalar* 28/1 (2017), 45-48.

kişiyeye denmektedir.⁴ Kelime Kur'an'da, tekil ve çoğul kalıbında (vizr/evzâr) olmak üzere on iki yerde geçmekte, ism kelimesine karşılık daha çok manevi vebal ve sorumluluk anlamı taşımaktadır.⁵

1.1.2. İsm

Kelime günah işlemek, alıkoymak anlamında, kişiyi iyilik ve sevaptan engelleyen işlerin her birine verilen addır. Kelime yavaş yürüme nedeniyle geç kalma anlamında da kullanılmaktadır.⁶ Kur'an'da kırk beş kez ism kökü geçmekte, hayırdan alıkoyma manası yanında inkâr, küfür, düşmanlık, yalan, faiz, kumar, içki gibi günahları tanımlamaktadır. Ayrıca kelimenin Kur'an'da azîm, kebîr, mübîn, zâhir ve bâtın sıfatlarıyla beraber tamlama şeklinde kullanımı da mevcuttur.⁷ Kelime günah işleme anlamı çerçevesinde onun cezasını çekme (azap) anlamına da gelmektedir.⁸

1.1.3. Zemb

Kuyruk anlamına gelen *zemb*den türemiş olan bu kelime her bir şeyin sonu, ayak takımı insanlar, değersiz şeyler ve istiare olarak su yolu, pay için de kullanılmaktadır. Asıl anlamı bir şeyin kuyruğunu tutma olan bu kelime sonu kötü olan her bir eylem anlamında günaha ve cezaya da denmektedir.⁹ Bu kök Kur'an'da "şirk, küfür, zina, öldürme" gibi günahları nitelemede otuz yedi yerde geçmektedir.¹⁰

1.1.4. Segal/Esgâl

Ağır olmak, yemek, övmek, ölçmek için yukarıya kaldırmak, hastalık ağırlaşmak, ağır duymak, hoşla gitmemek, uyku basmak, gevşek davranmak, borç ve günahın ağırlaştırması, sevaptan geri bırakma, gibi anlamlara gelen sgl kökünden türemiş bir kelime olup ağır yük, ağırlık, misafir, eşya, günah demektir. Hiffet kelimesinin zıddıdır. Tartılan ve ölçülen, ağır gelen her bir cisim için kullanılsa da günah ve borçta olduğu gibi manalar için de kullanıldığı olmaktadır. Mesela bir kimseyi günah ve borcun ağırlaştırmasının anlatımında "esgalehü'l-ğurmü ve'l-vizru" denilmektedir. Kur'an'da genellikle günah, ağırlık ve yük anlamında geçmektedir.¹¹

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), "vzr", 4/366; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), "vzr", 13/243-244; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), "vzr", 6/845; Ebû Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), "vzr", 2/331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "vzr", 6/4823-4824; Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "vzr", 521.

⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), "vzr", 750; Adil Bebek, "Günah", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/282-283.

⁶ Cevherî, "esm", 5/1857-1858; İsfahânî, "esm", 10; İbn Manzûr, "esm", 1/28-30; Muhammed Murtaza el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs* (Kuveyt: Matbaatu Hükümeti'l-Kuveyt, 1965), "esm", 31/184-187.

⁷ Abdülbâkî, "esm", 12; Bebek, "Günah", 14/282.

⁸ Zebîdî, "esm", 31/186.

⁹ Cevherî, "znb", 1/128-129; İsfahânî, "znb", 181. İbn Manzûr, "znb", 3/1519-1520,

¹⁰ Abdülbâkî, "znb", 276; Bebek, "Günah", 14/282.

¹¹ Cevherî, "sgl", 1/360; İsfahânî, "sgl", 79-80; İbn Manzûr, "sgl", 1/493-494.

1.1.5. Cünah

Cnh meyletmek, eğilmek, gece gelmek, yaslanmak, deve hızlı gitmek, bir şeyin iki yanı yani kanadı anlamında olan bu kelime gemi, insan ve vadinin iki yanını anlatmakta kullanılmaktadır. Türevleri olarak ayrıca kervanın kanatlanır gibi hızlanması, karanlığın bastırması, geminin yan yatması anlamına gelen kelime insanı haktan çeviren her bir günaha cünâh denmektedir. Eğri olmaları sebebiyle kaburgalara da bu ad verilmektedir.¹² Cünâh, insanı haktan uzaklaştıran her bir eylem anlamında olmakla birlikte, Kur'an'da yirmi beş yerde ağırlıkla insanlar arası ilişkileri ifade etmektedir.¹³

1.1.6. Lemem

Toplamak, düzeltmek, yiyeceği noksansız yemek anlamındaki l-m-m kökünden türemiş olan bu kelime bir şeyin üzerine ansızın gitmek ve ona yaklaşmak şeklinde günaha yaklaşmak, ara sıra bir işi yapmak ve küçük günah anlamında kullanılmaktadır.¹⁴

1.1.7. Hûb

Günah işlemek, erkek deveyi sözle sürmek, malın telef olması sonrası geri dönmek, sızlanmak, ibadet etmek, feryat ederek ağlamak, şefkat etmek anlamındaki hvb kökünden türeyen hûb kelimesi günah, hastalık, helak, üzüntü, bela demektir.¹⁵ Kelime Kur'an'da sarahaten "günah" manasında yetim malı yiyenler için geçmektedir.¹⁶

Âyet ve hadislerde günah için zenb, ism ve vizr kelimeleri sıkça kullanılmaktadır. Yine bunlar dışında günah anlamına gelen başka kelimeler de bulunmaktadır. Bunlar hukuken suç olan kötü fiilleri, haddi aşmayı, dalâleti, günah olarak hakikatten sapmayı tanımlamaktadır.¹⁷

1.2. İşkal ile İlgili Kavramlar

Âyetler arası anlam bütünlüğü konusunda kullanılan bazı terimler mevcuttur. Mesela ayetler arasında zahiren çelişki bulunduğu zannına yol açan durumları açıklamada teâruz, ihtilaf, tenakuz gibi kavramlar kullanılmaktadır.¹⁸ Âyetler arasında bu gibi durumları gidermede ise cem ve telif yöntemine başvurulmaktadır. Konu ile ilgili kelimeler birbirine yakın anlamlar içerdiğinden (teâruz yerine tenâkuz, tezat, ihtilâf, muâraza, temânu' gibi eşanamlı kelimeler de kullanılmaktadır)¹⁹ aşağıda sadece teâruz ile müşkil hakkında kısa bir açıklamaya yer verilecektir.

¹² Halil b. Ahmed, "cnh", 1/265-266; Cevherî, "cnh", 4/1647; İsfahânî, "cnh", 100; İbn Manzûr, "cnh", 1/696-698.

¹³ Abdülbâkî, "cnh", 178-179; Bebek, "Günah", 14/283.

¹⁴ Halil b. Ahmed, "lmm", 4/102-103; İsfahânî, "lmm", 454. İbn Manzûr, "lmm", 5/4077-4078.

¹⁵ Halil b. Ahmed, "hvb", 1/369; İsfahânî, "hvb", 134. İbn Manzûr, "hvb", 2/1035-1037.

¹⁶ Abdülbâkî, "hvb", 220; Bebek, "Günah", 14/283.

¹⁷ Bebek, "Günah", 14/283.

¹⁸ Bk. Süleyman Pak, *Kur'an'ı Anlamada Bir Yöntem Müşkilü'l-Kur'an İlmi* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019), 113-115; Mehmet Kılıçarslan, *Müşkilü'l-Kur'an* (Fecr Yayınları, 2022), 28-35.

¹⁹ Şükri Özen, "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/208.

1.2.1. Teâruz

Bir şeyi başkasına sunmak, göstermek, sergilemek, açığa çıkarmak gibi anlamlara gelen a-r-z kökünden türemiş olan teâruz, münakaşa etmek anlamında, iki şeyin karşı karşıya gelmesi, çarpışması, ters düşmesi, çatışması ve çelişmesi demektir.²⁰ Sözle ilişkilendirildiğinde bir cümle veya ifadenin başka biriyle aynı doğrultuda anlaşılmasında ve birbirlerine muhalif olması demek olur. Âyetler arasında bir tearuzdan söz edebilmek için öncelikle her ikisinin bütün yönleriyle aynı hususu ifade etmiş olmaları gerekir, aksi halde ortada bir teâruzun varlığından bahsedilemez.²¹ Kur'an âyetleri arasında lafız ve anlam kaynaklı olmak üzere zahiren aralarında bir teâruz bulunduğu zannına kaynaklık eden durumların giderilmesi için dil, ifade, anlam ve maksat yönünden incelenmesi ve aradaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi icap etmektedir.

12.2. Müşkil

Şkl kökünden türemiş olan müşkil sözlükte kapalı, zor, karışık, problemlili olan, anlaşılma güçlüğü bulunan, aklı bulandıran ve zihnî karışıklığa neden olan şey demektir.²² Kur'an'la ilişkilendirildiğinde âyetler arasında zahirde görülen çelişkili gibi durumlar olarak tanımlanabilir. Bu durumda Müşkilü'l-Kur'an ilmi anlaşılma güçlüğü çekilen ayetleri konu almakta ve Kur'an'a yöneltilen itiraz ve sorulara cevap veren bir tefsir yöntemi olmaktadır.²³ Tanıma göre bu ilim zahirde âyetler arasında görülen çelişik durumları giderme yanında Kur'an'a yöneltilen her türlü iyi veya kötü niyetli itiraza cevap vererek onu müdafaa etmekte ve onun icaz yönünü göstermektedir.²⁴

2. Başkasının Günahını Yüklenmenin İmkânına Dair Âyetlerin Maksat ve Mefhumu

Kur'an'da hiçbir kimsenin başkasının günahını yüklenemeyeceğine dair hüküm beş ayrı yerde²⁵ tekrarlanmaktadır. İlahi beyana göre bir feridin işlediği herhangi bir günahahtan ahirette hiçbir surette başkası tarafından çekilebilecek bir ceza ile veya kendisi adına verilecek fidye karşılığında üzerinden düşmesi ve ondan kurtulması mümkün değildir.²⁶ Kur'an'ın birçok yerinde²⁷ ve Resulullah'tan gelen rivayetlerde²⁸ bu mesele açık bir şekilde beyan edilmektedir. Ancak bu genel kabulün aksine, yine bazı âyet²⁹ ve hadislerde³⁰ başkalarının günahını yüklenmenin imkanına lafzen işaret eden ifadeler rastlanmakta, bunun bir işkâle yol açtığı

²⁰ Cevherî, "arz", 4/1082; İbn Manzûr, "arz", 4/2884-2897; İsfahânî, "arz", 330-331; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-arabiyyi'l-muâsıra*, (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008), 3/1481

²¹ Pak, *Müşkilü'l-Kur'an*, 113.

²² İbn Manzûr, "şkl", 4/2310-2312.

²³ Yusuf Işıcık, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler* (Konya: Esra Yayınları, 1997), 53.

²⁴ Pak, *Müşkilü'l-Kur'an*, 108-109.

²⁵ el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-en-Necm 53/38.

²⁶ Örnek için bk. Lokmân 31/33; el-Meâric 70/11-14.

²⁷ Örnek için bk. El-Bakara 2/134; el-En'âm 6/164; Fâtır 35/18; el-Ankebût 29/12.

²⁸ Buhârî, "Vesâyâ", 11; "Tefsir", (26) 2; Müslim, "İman", 89; "İlim", 16; "Zekât", 20; Ebû Dâvud, "Sünnet", 6.

²⁹ el-Maide 5/29; el-Ankebût 29/13.

³⁰ Buhârî, "Mezâlim", 10; "Rikak", 48; Müslim, "Birr", 15; Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 2.

görülmektedir. Hal böyle olunca kendi beyanıyla Kur'an'ın ilahi kelam oluşu ve ayetlerinin muhkem³¹ şekilde her yönden birbirini desteklemesi ve aralarında mükemmel bir şekilde kurulmuş lafız ve mana uyumunun bulunması³² yönüyle bu iki farklı ifadenin zahirde aralarında görülen bu teâruzun ortadan kaldırılması için sözü geçen ayetleri derinlikli incelemek gerekecektir. Bu durumda konu ile ilgili ayetlerin bağlam, ortam ve kapsam yönüyle ne ifade ettiği önem arz etmektedir. Mademki Kur'an'da çelişki bulunmamaktadır, o halde sözü edilen bu âyetlerin arası nasıl telif edilmektedir? şimdi bu hususu detaylı şekilde inceleyelim.

2.1. Başkasının Günahının Asla Yüklenilmeyeceğini Beyan Eden Âyetler

Kur'an'da günah sorumluluğunun bireyselliği konusunda dokuzu açıkça bir kısmı ise dolaylı şekilde günah olgusuna yer verilmektedir. Konu ile ilgili ayetlerin çok fazla oluşu bize hepsini ayrı ayrı inceleme imkânı vermediğinden burada özellikle Kur'an'da beş yerde tekrarlanan وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى “Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz”³³ ifadesinin bağlamı, maksadı ve çerçevesi üzerinde durulacaktır. Ağır yük ve günah manasındaki vizr kelimesi âyette günahın cezasını çekme anlamını taşımaktadır.³⁴ Buna göre yukarıdaki âyette ahirette insanın sadece kendi günahının cezasını çekeceği açık bir şekilde ifade edilmektedir. Nitekim dilimizde “her koyun kendi bacağından asılır” şeklinde ifade edilen bu durum fıkhîta “ukûbâtta niyâbet carî olmaz” gibi küllî bir kaideye bağlanmaktadır. Suçun şahsiliği ilkesinin neredeyse bütün toplumlarda var olduğu anlaşılmaktadır. Neticede bir kişinin başka birine ait günahın cezasını yüklenmeyi istemesi dahi o günah sahibini vebalden kurtaramaz, belki sahibi böyle bir taahhüde kalkışmanın cezasını çeker.³⁵ Böylece günahkâr ile günah arasındaki ilişki korunmuş olmaktadır.³⁶ Buradan bir kimsenin başkası yerine günah işleyemeyeceği³⁷ açık bir şekilde anlaşılmış olmaktadır.

Âyette günah sorumluluğunun bireysel olduğu hükmü açık bir şekilde beyan edilmektedir. Buna göre insanlar arası ilişkilerden doğan hak ihlalleri ve haksız muameleler ve günaha öncülük etme gibi hususlarla ilişkili olan bu meselenin ayetlerin muradı kapsamında neye karşılık geldiği bu çerçevede değerlendirme konusu edilmiş olacaktır. وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ifadesi nüzul sırasına göre ilk olarak Necm sûresinde³⁸ geçmektedir. Aslında bu ifadenin bulunduğu bütün sureler Mekkî dir. Bilindiği gibi Mekkî sureler konu ve üslup bakımından benzer bir çerçeveye sahip olduğundan

³¹ Hûd 11/1; Yûnus 10/1; ez-Zümer 39/2.

³² Zümer 23; Nisa 82.

³³ el-En'âm 164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 29/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

³⁴ Ebû İshak İbrahim b. es-Serrî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 5/75-76; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 9/144-145, 20/52; İsmail Hakî Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1926), 9/247; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 7/4609.

³⁵ Yazır, *Hak Dini*, 7/4609.

³⁶ Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm* (Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, ts.), 3/433.

³⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 1/372.

³⁸ en-Necm 53/38. وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”

geçtiği yerlerde bu ifadenin aynı amaca matuf zikredildiği söylenebilir. Âyetin bağlamı Hz. Mûsa ve Hz. İbrâhim'in getirdiği dini ilkeler ve sorumluluklarla ilgilidir, suçun ve cezasının bireyselliği hususu sadece Kur'an'ın yer verdiği bir kural olmayıp daha önceki peygamberler ve ilahi kitaplarda da aynı ilkenin yer aldığı göstermektedir.³⁹ Mekki olan Necm sûresinde yer alan bu âyetin daha ilk dönemlerde nazil olması cihetiyle günah-sevap anlayışının yerleşmesinde önemli bir etki bıraktığı söylenebilir. Ahiret inancının bulunmadığı ve hesap görme gibi bir sorumluluğun kabul edilmediği müşrik bir topluma kabile kültüründen bireysel sorumluluğa geçişte bunun çok önemli bir yol haritası çizdiği anlaşılmaktadır. Nitekim âyetin bağlamına bakıldığında insana mükafat ve ceza olarak sadece çalıştığı karşılığı verileceği ve ahirette bunun açık bir şekilde görüleceği, sonuçta her şeye hükmeden ve ihsanda bulunanın Allah olduğu beyan edilmiş olmaktadır. Âyetin devamında Allah'ın kudret ve iradesine dair delillerin sayılması da onun hesap gününün sahibi ve maliki olduğuna ve yaptığı her işten insanı hesaba çekecek yegâne hüküm sahibinin kendisi olduğuna yönelik bir uyarı olmalıdır. Zira Cahiliyye döneminde güçlü kimselerin zayıflara kötü muamelesi onların doğal bir hakkıymış gibi görüldüğünden, hiç kimse bunun bir karşılığının olacağına inanmamaktaydı. Hatta müşriklerin ileri gelenleri bir ceza olacaksa elindeki imkânlarla bunu savabileceğini, günaha kefil olacağını bile dile getirmekteydi.⁴⁰ Bu âyetle onlara bundan kurtuluş olmadığı ve her bireyin kendi sorumluluğunu üstleneceği, birinin günahının başkasına yüklenemeyeceği ihtar edilmektedir. Ayrıca bu âyetle müşriklerin boş beklentileri kesilmektedir. Çünkü onların iddia ettiğine göre kendileri hak üzere olmadıkları takdirde bunun sorumlusu, yolundan gittikleri önceki kimselerdir.⁴¹ Nitekim bu âyet ve bağlamı suç ve cezanın şahsiliği üzerinden sorumluluk, kesb, hesap verme, işlenen fiilin karşılığını alma, adil yargılamayla birlikte ilahi mağfiretin varlığı konusunda ümitvâr olma, ancak buna güvenerek sorumluluklarını savsaklamama gibi çok önemli ilkeleri içinde barındırmaktadır.⁴² Ayrıca âyetle Hıristiyanlıkta var olan ilk günah doktrininin, Hz. İsa gibi bir aziz veya elçinin kendini feda ederek kişinin

³⁹ Örnek için bk. *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 12 Ekim 2024), Yas.24:16. Şihabüddin Ebû Abbâs Karâfi, *Kitâbü'l-ecvibeti'l-fâhira an es'ileti'l-fâcira* (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1987), 302; Mustafa Göregen, "Karâfi'nin Kitâbü'l-Ecvibeti'l-Fâhira an Es'ileti'l-Fâcira İsimli Eserinde Hıristiyanlık Eleştirisi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2023), 440.

⁴⁰ Bu âyetin iniş nedeni olarak şu şekilde bir rivayet bulunmaktadır: Hz. Osman'ın malını fazlaca Allah yoluna infak ettiğini gören Velid b. Utbe b. Ebu Muayt kendisine şöyle dedi: "Sen malını saçıp savuruyorsun, yarın işin sonunda muhtaç duruma düşeceksin, böyle yapma." Hz. Osman "Benim günahım çok ve ben bu harcamanın onlara kefarete olacağını düşünüyorum." dedi. Velid: "O verdiğin malının bir kısmını bana ver, ben de senin günah yükünü üzerime alayım ve onların vebali benim omuzumda olsun. Böylece sen de bu yükten kurtulmuş olursun." dedi. Bunun üzerine Hz. Osman ona malından istediği kadar verince Allah bu yanlış işi düzeltmek üzere bu âyeti indirdi. Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahru'l-ülûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 3/294. İbn Abbas'a göre âyetin nüzulüne sebep olan olay Velid b. Muğîre'nin, "Muhammed'i inkâr edin ve bana tabi olun, ben de sizin günahlarınızı yükleneyim." demesidir ki bunun üzerine âyet nazil olmuştur. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Hecr, 2001), 22/71, 79; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, 9/145-146; Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *el-Vasit fi Kur'âni'l-mecid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/345; 4/203; Ebû Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesir* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1984), 8/77.

⁴¹ Ebussuûd, *İrşâd*, 3/433.

⁴² Hayrettin Karaman vd., *Kuran Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 5/175.

günahlarının bağışlanacağı inancının ve Allah ile günahkar arasında herhangi bir aracılık ihtimalinin reddi murat edilmektedir.⁴³ Yukarda yapılan açıklamalara göre âyetten anlaşılan günahkâr birinin başkasının günahıyla sorumlu tutulmaması ve bir kimsenin başkalarına bakarak onlar günah işliyor diye⁴⁴ kendisinin de işlememesidir.⁴⁵ Âyette geçen suçun şahsiliği ilkesi, Mâide sûresinin 32. âyetindeki bütün insanlığı öldürmüş gibi olma beyanı ile tezat oluşturmaz. Çünkü bizzat suçu işleme ile ona sebep olma, öncül olma ve yapma suça teşvik etme ayrı şeylerdir ve her birine göre sahibi mesul tutulacaktır. Zira burada katillerin günahının sebep olana yüklenmesi gibi bir durum bulunmamaktadır. Cana kıyma ve başkasına bu konuda öncül olma başkasının değil bizzat yapmanın kendi günahıdır.⁴⁶

Nüzul sırasına göre âyetin geçtiği ikinci yer İsrâ sûresidir.⁴⁷ Aslında bu ifadenin bulunduğu bütün sureler Mekkî'dir. Bilindiği gibi Mekkî sureler konu ve üslup bakımından benzer bir çerçeveye sahip olduğundan bulunduğu yerlerde bu ifadenin aynı amaca matuf zikredildiği söylenebilir. İsrâ sûresinin 15. âyetinin siyak-sibakına bakıldığında ana temanın insanın sorumluluğu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insanın iyi-kötü davranışları seçme ve bunlara dair tahakkuk edecek yargı sonucu konusunda bütün süreçlerin merkezinde insanın bizzat kendisinin bulunduğu, sonuçta hidayet ve dalaletin onun leh ve aleyhinde kendi tercihi olduğu ve bunlara göre hesaba çekileceği bildirilmektedir. Bu muhakemede hiç kimsenin başkası hesabına yargılanamayacağı ve ondan yükümlü tutulamayacağı anlatılmaktadır.⁴⁸

Fâtır sûresinin 18. âyetinin bağlamı şöyledir: Müşriklerin ihtiyaçlarına karşılık olarak çağrılarını hiçbir cevap veremeyen ancak yine de ibadet ettikleri putların aksine, Allah'ın evrende her eşyaya ait eylemi yaratan ve onun haklarında yegâne irade sahibi olduğuna dair delilleri zikretmekte, insanların her yönüyle ona muhtaç olduğu gerçeğini beyan etmektedir. Buna karşılık sorumluluk sahibi insanın kendini vazgeçilmez görmemesi istenmekte, işlenen fiillerin sorumlusu olarak bizzat insanın kendisi olduğuna, hiçbir kimsenin başkasına yardım etme imkân ve fırsatının bulunmadığına ve bu gerçekleri de ancak çağrıya kulak verenlerin fark edip icabet edeceğine dikkat çekilmektedir.

En'âm sûresinin 164. âyetinin bağlamı ise yine müşrik inancının tutarsızlığı ve temelsizliğinden hareketle Allah'ın elçisinin doğruluğu üzerine bir çağrıyı içermektedir. Her türlü

⁴³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 1084.

⁴⁴ ez-Zuhruf 43/22.

⁴⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/231; Fahrüddin Muhammed er-Razî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 20/172; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 5/17-18.

⁴⁶ Beyzâvî, *Envâr*, 5/161; Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 9/247.

⁴⁷ "Her kim doğru yolu seçerse kendi yararına seçmiş, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse bir başkasının günah yükünü üstlenmez. Biz bir elçi göndermedikçe de azap etmeyiz." *Kur'an-ı Kerim* (Erişim 9 Haziran 2024), el-İsrâ 17/15.

⁴⁸ Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/234. Nitekim âyetin öncesinde yer alan "Her insanın amelini onun boynuna doladık" beyanı bu manayı desteklemektedir. Ebussuûd, *İrşâd*, 3/433.

ibadet ve tâatin ancak Allah'a yapılacağı, ondan başka hiçbir varlığın uluhiyet vasfının bulunmadığı haber verilmektedir. Elçisinin diliyle kulun Allah'a teslim olması ve başka kendine sahte ilahlar aramaması gerektiği haber verilerek, aksinin olması durumunda kişinin bundan mesul olacağı ve bundan başkasının asla sorumlu tutulmayacağı beyan edilmektedir.

Zümer sûresinde geçen mezkûr âyette de benzer bir bağlamın bulunduğu görülmektedir. Ayetin öncesinde Allah'ın varlığı ve birliği, ahiret, hesap ve ceza konusunda açıklamalar yapılmakta, bu doğrultuda insan ona itaat etmeye çağrılmaktadır. Ancak bu çağrıya icabet etmeyen ve aksine nankörlük edenlerin böyle yapmakla Allah'ı aciz bırakamayacağı, her bireyi bizzat kendi yaptıklarından sorguya çekeceği bildirilmekte, insanın başkalarından yardım alarak bu vebalden kurtulamayacağı haber verilmektedir. Görüldüğü üzere ayetlerin bağlamı birbirine yakın uyarılar içermekte özellikle Hristiyanlardaki asli günah⁴⁹ iddialarının tutarsızlığı izhar edilmektedir. Kur'an özellikle suçun şahsiliği ilkesini bu ayetlerle net bir şekilde hükme bağlamaktadır. Böylelikle insanın işlediği suçları başkaları üzerine atarak veya başkalarına güvenerek kurtulma beklentisi kesilmiş olmaktadır.

2.2. Zahiren Başkasının Günahının Yüklenileceğini Beyan Eden Âyetler

Yukarıda bir grup ayette geçen bir başkasının günahının yüklenilemeyeceği, herkesin sadece kendi işlediği suçtan cezalandırılacağı beyanı üzerine âyetin maksadının ve çerçevesinin ne olduğu açıklanmıştı. Burada ise zahiren bu ifadeyle aralarında teâruz bulunduğu düşünülen ayetler incelenecek ve her iki âyet grubunun telifi üzerine açıklamalara yer verilecektir. Böylece başkasının günahını yüklenmenin mümkün olup olmadığı meselesi açıklığa kavuşturulmuş ve ayetler arasındaki anlam bütünlüğü açık şekilde görülmüş olacaktır.

2.2.1. Habil'in Günahını Kabil'in Yüklenmesi

Mâide sûresinin 29. âyetinde⁵⁰ Hz. Adem'in iki oğlu Habil ve Kabil arasında cereyan eden konuşma yer almakta ve orada Habil'in Kabil'e kendi günahlarını da yüklenileceğini söylediği haber verilmektedir. Ancak yukarıda değinildiği üzere başka ayetlerde bunun asla mümkün olmadığı hükme bağlanmaktadır. Bu durumda bu iki farklı ifadeyi taşıyan ayet grupları arasında bir çelişki bulunduğu zannının ortadan kaldırılması için ayetlerin mantık ve mefhumu üzerinde bazı açıklamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu husus Kur'an ayetleri arasında var olan güçlü anlam bütünlüğünün anlaşılması yönünde onlardaki kapalı ve manaya ulaşmada işkal bulunan yerlerin muhatap tarafından açık şekilde kavranılması amacına matuftur. Şimdi aralarında zahiren tezat bulunduğu vehmedilen iki farklı ayet grubunu mukayese etmeye geçmeden önce zahiren başkasının günahını yüklenme imkânı bulunduğu şeklinde anlaşılan ayetlerle ilgili açıklamalara

⁴⁹ Asli günah, Hristiyanlıkta özellikle Katolik doktrininde önemli bir anlam ifade etmektedir ki bu beşerin atası olan Hz. Adem'in günahının soyuna sirayet etmesi ve bunun günah ve ceza olarak sonraki nesillere geçmesi şeklindeki inançtır. Georges C. Anawati, "İslam'da Asli Günah 'Kavramı Var mıdır?", çev. Sadık Kılıç, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Aralık 1986), 507.

⁵⁰ إني أريد أن تنبأ بيأني وأنتك فتكون من أصحاب النار وذلك جزؤا الظالمين "Dilerim ki sen benim günahımla birlikte kendi günahını üstlenip cehennemliklerden olasan! İşte bu zalimlerin cezasıdır." *Kur'an-ı Kerim* (Erişim 9 Haziran 2024), el-Mâide 5/29.

yer verilecektir. Bu ayet grubuna örnek olmak üzere Mâide suresindeki ayetin bağlamına bakıldığında Habil ile Kabil arasında kurbanlarının kabul edilip edilmemesi üzerinde bir tartışma yaşandığı anlaşılmaktadır. Sunduğu kurbanı kabul edilmeyen Kabil'in kardeşine karşı duyduğu kıskançlık ve öfke nedeniyle ona zarar vermeyi planladığı ve bunu fark eden Habil'in ise ona şöyle söylediği haber verilmektedir: "Dilerim ki sen benim günahımla birlikte kendi günahını üstlenip cehennemliklerden olasın! İşte bu zalimlerin cezasıdır."⁵¹ Görüldüğü üzere âyette kendi günahını kardeşinin yüklenmesini isteyen Habil'in bu sözünü olumsuzlayan bir işaret bulunmamaktadır. Hal böyle olunca bu husus muhatapta bir çelişki zannına yol açmaktadır. Öncelikle meselenin doğru bir şekilde anlaşılması için âyette murat edilen hususu açıklamak icap etmektedir. Müfessirler âyeti mücerret bir günah yüklenme olarak değil de Kabil'in Habil'i öldürme fiilinden doğan cana kıyma cezasını yükleneceği şeklinde âyeti izah etmektedir.⁵² Zemahşerî (öl. 538/1144) ayette, sözde genişlik olmak üzere cümleye bir muzâf takdiriyle gerçekleşen bir mecaz türü olduğunu söylemektedir. Buna göre mana, onun günahının bir mislini yüklenmesi demek olmaktadır. Ayette hem Habil'in, kendisini öldürmeye zorlaması sebebiyle faraza bu kötü fiili işlemiş olmasından doğan günahı hem de Kabil'in kendisini öldürme günahını üstlenmesinden söz etmiş olmaktadır. Buna göre de âyetler arasında bir teâruzun varlığından söz edilecek bir durumun kalmadığı anlaşılmış olmaktadır. Nitekim dilde bu tür kullanım yaygın olup ifadenin farklı formu nerdeyse hiç kullanılmamaktadır. Mesela "ketebtü kitâbetehû/Falanca kişinin yazısıyla yazdım." denildiğinde, bununla onun bir benzerini okuyup yazdığı kastedilmiş olur.⁵³ Bununla karşı tarafın günahını yüklenmeden ziyade kötü fiile sebep olanın, işlenen günaha karşılık gelen vebale denk bir cezaya mahkûm olması kastedilmektedir. Bu beyan tıpkı Resulullah'tan gelen bir rivayette haber verdiği olaya benzemekte ve bu da bir nevi ayetin tefsiri mahiyetini taşımaktadır. Resulullah iki kişinin karşılıklı küfürleşmeleri durumunda haksızlığa uğrayan haddi aşırıp ileri gitmedikçe bunun günahının ilk başlatana yazıldığını haber vermektedir.⁵⁴ Burada bir nefis-i müdafaa olduğu için mazlumun üzerinden vebal düşerken, olayı başlatarak haksızlık yapanın hem kendi günahı hem de sebep olduğu günahın bir misli kendisine yüklenmiş olmaktadır.⁵⁵ Nitekim ayetlerden anlaşıldığına göre Habil kardeşini bu kötülükten vazgeçirmek için çok çaba sarfetmiş, öğüt vermiş, ancak o bu çirkin fiili işleme kararlılığından asla

⁵¹ el-Mâide 5/29.

⁵² Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'r-Rahmân bi keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kurân* (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1983), 1/139.

⁵³ Cârullah Ebu Kasım b. Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 2/225.

⁵⁴ Müslim, "Birr ve's-sıla", 18.

⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/225-226; Nasıruddin Ebû Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 2/123-124; Ebussuûd, *İrşâd*, 2/41; Elmalılı, *Hak Dini*, 3/1654. Bir İbn Mes'ûd rivayetinde Resulullah şöyle buyurmaktadır: "Bir kimse haksız yere öldürüldüğünde mutlaka Âdem'in ilk oğluna onun kanından bir hisse ayrılır. Çünkü öldürmeyi ilk başlatan odur." Buhârî, "Enbiyâ", 1, "Diyât", 2; Müslim, "Kasâme", 7; Tirmizî, "İlim", 14; İbn Mâce, "Diyat", 1; Ahmed, *el-Müsned*, 6/136.

ödün vermemiştir.⁵⁶ Bu açıklama doğrultusunda âyeti “Kıyamette rızamı alacak bir şeyin olmadığı takdirde günahımı ve beni öldürme günahını birlikte üstlenmeni istiyorum.”⁵⁷ şeklinde anlayanlar da bulunmaktadır.⁵⁸ Bir de Habil kardeşini öldürmek üzere elini ona uzatmış olsaydı, onu öldürmenin günahını yüklenmiş olacaktı. Zira o bundan vazgeçerek bu fiili işleyen karşı tarafa, günahın dönmesine sebep olmuştur. Böylece günah öldürene geçmiş oldu.⁵⁹ Buna göre bir kimse kavgayı başlatıp karşısındakine ilk saldırdığında eğer karşıdaki ona karşılık verir ve bu durumda her ikisi de ölürse, saldırıyı başlatan iki öldürme günahı, karşısındaki tek cinayet günahı yüklenmiş olmaktadır. Kendisine saldırılan harekete geçmez ve öldürülürse bu durumda ölen günahahtan kurtulur, ancak saldıran yine iki cinayet günahı yüklenir ki biri mazlumu öldürme, ikincisi de kendini cezaya layık görüp ateşe düşürmedir.⁶⁰ Ayrıca günahların bir kısmı içki gibi kişisel olup yapanın sadece kendisini bağlarken, bir kısmı ise cinayet gibi başkalarını etkilemekte böylece günahın kendisiyle birlikte ona delaletten ve günaha sebep olmaktan dolayı başka bir vebali de beraberinde yüklenmektedir. Ancak bir kötülüğe öncülük etme, diğer katillerin günahlarının da doğrudan onun üzerine yükleneceği anlamına gelmemektedir. Burada haram kılınan adam öldürme eyleminden doğan günahın yanında başkalarının cinayetlerine sebep olma ve öncülük etme günahının ayrıca yükleneceği beyan edilmektedir. Aslında burada sayılan her iki günah da başkalarının değil bizzat kişinin kendi günahlarıdır ve sonuçta o sadece kendi günahını yüklenmiş olacaktır. Nitekim bu durumu Resulullah, kötülükte çığır açan kişinin kıyamete kadar işlenen her bir suçtan kendisine günahın misli yükleneceği⁶¹ şeklinde açıkça ifade etmiştir ki bu da başkalarının kötülüğü işlemelerine sebebiyet vermeden kaynaklanan yine kendi günahıdır.⁶²

Âyette Habil’in işlediği günahı Kabil’in yüklenmesi kastedilmemektedir. Nitekim içlerinde İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Hasan Basrî ve Katâde’nin de bulunduğu bazı müfessirler âyetteki “ismi” ifadesini Habil’in Kabil tarafından öldürülme günahı olarak yorumlamaktadırlar.⁶³ Burada

⁵⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, 2/41; Râzî, *Mefâtih*, 11/213; Semerkandî, *Bahr*, 1/429; Yazır, *Hak Dini*, 3/1655; Karaman vd, *Kuran Yolu*, 2/255.

⁵⁷ Bu yorumun dayandırıldığı rivayet şöyledir: “Kıyamet günü, zalimin zulmettiği kimseyi hoşnut edecek bir sevabı, iyiliği bulunmadığında mazlumun günahlarından alınıp zalime yüklenecektir.” Buhârî, “Mezâlim”, 10; Müslim, “Birr ve’s-sıla”, 15; Tirmizî, “Sifâtu'l-Kıyâme”, 2. Ankebût 29/13. ayet bu manaya delalet etmektedir. Kurtubî ayetin bu anlamda gayet açık olduğunu ortada anlaşılacak bir durumun bulunmadığını söylemektedir. Kurtubî, *Câmi’u li ahkâm*, 7/414.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtih*, 11/213; Kurtubî, *Câmi’*, 7/414; Karanman vd., *Kur’an Yolu*, 2/255. Bu ayeti Nahl sûresinin 15. ayetinde olduğu gibi başında mahzûf bir en-lâ edatının takdir edilerek anlamının “Ben, senin kendi günahın yanında benim günahımı da yüklenmeni istemiyorum” şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır. (Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkâdir er-Râzî, *Mesâilü’r-Râzî ve ecvibetühâ* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 1961), 69.) Ancak bu yorumu Râzî ve Kurtubî zayıf bulmaktadır. Râzî, *Mefâtih*, 11/213; Kurtubî, *Câmi’*, 7/414.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Beyrut: Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, 2002), 1/470; Kurtubi, *Câmi’*, 7/415; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 2/380; Yazır, *Hak Dini*, 3/1654.

⁶⁰ Yazır, *Hak Dini*, 3/1654.

⁶¹ Müslim, “İlim”, 6; “Zekât”, 20.

⁶² Mukâtil, *Tefsîr*, 3/376; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/131; 9/247.

⁶³ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/167; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8/330-331; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/225; Beyzâvî, *Envâr*, 2/124; Neseftî, *Medârik*, 1/442; Razi, *Mefâtih*, 11/213; İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm, *Fevâid fi müşkilî’l-Kur’ân* (Cidde: Dâru’ş-

muradın Habil'in karışmadığı günah olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca burada kastedilen günahın bizzat kendisi değil onun cezası olması da mümkündür.⁶⁴ Neticede âyetin diğer âyetlerle (mesela isrâ 17/29 gibi) ters düşecek bir anlamı bulunmadığı aksine onlarla uyumlu olduğu anlaşılmış olmaktadır.

2.2.2. Müşriklerin Başkalarının Günahlarını Yüklenmesi

Başkalarının günahını yüklenme bağlamında inceleyeceğimiz bir başka örnek el-Ankebût sûresi 13. âyetidir: *وَلِيَخِيمُلُؤْ اَنفَاهُمْ وَاَنفَالًا مَّعَ اَنفَاهُمْ وَاَنفَالًا مَّعَ اَنفَاهُمْ وَيَسْئَلُؤْ يَوْمَ اَلْقِيَمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْعُرُونَ* / “Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yükleneceler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyamet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir.”⁶⁵

Âyetin bağlamına bakıldığında bazı Mekkeli inkarcıların müminlere yönelik olarak onları dinlerinden vazgeçirme çabası içerisine girdikleri, bunun için her yolu denedikleri, böyle yapmaları durumunda kendilerinin günahlarını üstleneceklerini iddia ettikleri görülmektedir. Ancak âyetin beyanına göre müşriklerin bunda samimi olmadıkları ve insanlarla alay etme maksadıyla böyle davrandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an kendi inkarlarıyla yetinmeyip başkalarını da inkara zorlayan bu kimselerin durumlarının diğer sıradan inkâr edenlerden farklı olduğunu bildirmekte, zahiren kendi günahlarıyla birlikte başkalarının günahlarını da üstleneceklerini haber vermektedir. Burada başkalarının günahlarını üstlenme meselesi müşkil bir ifade olup, zahirde kendi günahından başkasını üstlenmeme hükmü ile çelişir bir vaziyet arz etmektedir.

Âyetin nüzulüne sebep olan olay hakkında kaynaklarda şöyle bir rivayet yer almaktadır: Ebû Cehil başta olmak üzere Kureyş'in ileri gelenleri Müslüman olmak isteyen kimselerin yolunu keserek, Muhammed size içkiyi, zinayı ve Araplarca her daim yapılanları haram saymaktadır. Siz onun dinini inkâr edin ve biz de sizin günahlarınızı üzerimize alalım, derlerdi. Bunun üzerine yukarıda zikredilen âyet nazil olmuştur.⁶⁶ Bir başka rivayette ise benzer ifadeler yer almaktadır: Ebû Süfyan, Utbe, Şeybe ve Ümeyye b. Halef, Hz. Ömer'e ve diğer müminlere “Muhammed'in

Şurûk, 1982), 113; Kurtubî, /414-415; Ebussuûd, *İrşâd*, 2/41; Yazır, *Hak Dini*, 3/1654. Taberi, Mücahid'e dayandırılan bu görüşü daha doğru bulmaktadır. Öldürülenin günahlarının öldürene yüklenmesi anlamında olan ve yine Mücahid'e nispet edilen diğer görüşü naslara aykırı bulmakta ve isabetli saymamaktadır. Taberî, *Câmiu'l-beyan*, 8/332. Ayetle ilgili rivayetler için bk. Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 5/264-270.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtih*, 11/213; İzz b. Abdusselâm, *Fevâid*, 113; Ebussuûd, *İrşâd*, 2/41.

⁶⁵ *Kur'an-ı Kerim* (Erişim 9 Haziran 2024), Ankebût 29/13. Nahl sûresi 16/25. ayette benzer ifadeler yer almaktadır. Her iki ayette günahın üstlenilmesi değil başkasının günah işlemesine sebep olma günahından bahsedilmektedir ki aslında bu günaha sebep olma cezası olmakla, temelde bizzat kendi günahıdır. Buna göre Nahl sûresi 25. ve Ankebût sûresi 13. ayet, öncülük ederek yoldan çıkmalarına sebebiyet verdikleri kimselere yaptıkları kötülüğün cezasını açıklamış olmaktadır. Yoksa ayetlerde, kötülüğü bizzat yapanların vebalinden bir eksilme diye bir durum yoktur. Bu da günah sorumluluğunun bireyselliği hakkındaki ayetlerle aralarında bir tearuz olmadığına delildir. Mücahid b. Cebr, *Tefsîru'l-İmâm Mücahid b. Cebr* (Nasr: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 534; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl* (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1411), 6/236; Kurtubî, *Câmi*, 9/147.

⁶⁶ Suyûtî, *ed-Dürri*, 11/534.

dinini terk edin, onu yalanlayın, biz de sizin buna dair suç ve günahlarınızın hepsini yüklenelim” demeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur.⁶⁷

Müfessirler ayeti açıklarken bu hususa dikkat çekmekte, aslında ayetin diğer âyetlerle çelişmediği yönünde açıklamalar yapmaktadır. Buna göre âyette kendi günahlarıyla birlikte yoldan çıkarmaya çalıştıkları ve de üzerlerinde etkili oldukları kimselere öncülük etme ve onları yoldan çıkarma günahlarını da üstlenecekleri ifade edilmektedir.⁶⁸ Burada dikkat çekilen husus etki altında kalarak imandan sonra inkâra sapan ve isyana yönelen kimselerin günahlarından bir eksilme olmaksızın onları buna sevk eden ve elebaşılık yapan kimselerin yoldan çıkardıklarının günahına denk bir vebal altına girdiklerinin görülmesidir. İnkara öncülük edenlerin misli bir günahla sorumlu tutulmaları insanların tekrar küfre dönmelerine sebebiyet vermelerinden dolaydır. Yoksa burada yoldan sapanların günahından alınıp inkarda öncülük edenlere verilmesi diye bir durum yoktur. Böyle vaziyette olan inkarcılar hem kendi inkarlarının hem de inkarlarına sebep olduklarının işledikleri günahın bir mislini yüklenmiş olacaktır.⁶⁹ Neticede burada başka birinin işlediği günahı yüklenme değil, bir iyiliğinin veya kötülüğün yapılmasını teşvik etmenin de tıpkı onu işlemiş gibi bir karşılığının bulunduğu, ödül ve ceza kapsamına girdiği,⁷⁰ anlamındadır.⁷¹ Bu da aslında onların kendi işledikleri bir günah olmaktadır.

Müşriklerin iman etmek isteyenlere yönelik günahlarına kefil olacaklarına ve onların sorumluluğunu üstleneceklerine dair ifadeleri⁷² onların ahirete, yeniden dirilmeye ve mizana inanmamalarına dayanmaktaydı ve onlar küfre karşılık bir günahın olmayacağı düşüncesine sahip kimselerdi. Ancak kıyamette bu gerçek dışı inançlarının aksi bir ortamla karşılaştıklarında onlara bunun hesabının sorulacağı beyan edilmiş olmaktadır. Nitekim dünyada iddia ettikleri gibi onlara yoldan çıkardıklarının günahını yüklenmeleri söylendiğinde bunu yapamayacaklar ve ardından kendilerine neden böyle bir yalan uydurdukları sorulup, hesaba çekilecekleridir.⁷³

Kurtubi (öl. 656/1258) ayeti, Resulullah’tan nakledilen bir rivayet⁷⁴ doğrultusunda açıklamakta, insanları iman etmekten alıkoyan ve küfre sevk eden kimselerin hak sahiplerine

⁶⁷ Semerkandî, *Bahr*, 2/532-533.

⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Matûrîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân* (İstanbul: Dâru’l-Mîzân, 2008), 11/102; Râzî, *Mesâil*, 264.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/540; Ebussuûd, *İrşâd*, 4/329; Beyzâvî, *Envâr*, 4/10; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 6/261; Ebu Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm* (Riyad: Dâru’l-Tayyibe, 1997), 6/266-267; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 6/454; Yazır, *Hak Dini*, 5/3767; Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr el-Ceknî eş-Şınkîtî, *Defu ihâmi’l-İzdirâb an âyâtî’l-Kitâb* (Riyad: Dâru Atâati’l-İlm, 2019), 186, 248.

⁷⁰ Konu ile ilgili gelen bir rivayete göre bir kimse hayırda bir çığır açarsa onu yapanların misli bir sevaba, kim de bir kötülükte çığır açarsa kıyamete kadar kötülüğü yapanların günahına denk bir vebal üstlenmiş olacaktır. Müslim, “Zekât”, 20; Nesâî, “Zekât”, 64; İbn Mâce, “Sünnet”, 14 (203).

⁷¹ Semerkandî, *Bahr*, 2/533; Râzî, *Mefâtiḥ*, 25/41; Şınkîtî, *Defu ihâm*, 186.

⁷² el-Ankebût 29/12.

⁷³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/368-369; Râzî, *Mefâtiḥ*, 25/42.

⁷⁴ Buhârî, “Mezâlim”, 10, “Rikak”, 48; Müslim, “Birr”, 15; Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 2.

ödeyecek hasenatı bitince, zulmettikleri kimselerin günahından yükleneyeceğini söylemektedir.⁷⁵ Bu yoruma göre de aslında başkalarının günahını üstlenerek onu temize çıkarma ve vebalden kurtarma gibi bir durum bulunmamaktadır. Aksine burada taraflar arasında adil bir yargılama yapılacağı ve hak sahibinin hakkını tam olarak alacağı haber verilmektedir. Abduh'un (öl. 1905) dediği gibi, ahirette kısas dünyadaki gibi mal veya can ile değil, sevap ve günahla olacaktır.⁷⁶

3. Aralarında Zahiren Tearuz Bulunduğu Zannedilen ve Günah Konusuyla İlgili Olan Âyetlerin Meallerdeki Durumu

Başkasının günahını yüklenmenin imkânı konusundaki ayetlerin telifi ve aralarında anlam bütünlüğünün bulunduğu yönünde yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda burada meallerin yaklaşımı incelenecek ve değerlendirilecektir. Âyetlere getirilen yorumların tamamının meallere yansıtılması mümkün olmamakla beraber onlar arasında anlam bütünlüğüne dikkat edilip edilmediği büyük önem arz etmektedir. Nitekim Kur'an'ın özgün üslubuna bakıldığında bir konunun geçtiği yere göre farklı veçhelerde işlendiği görülmektedir. Bu sebeple âyetleri bağlam, lafız-mana ilişkisi, maksat ve kapsam yönüyle ayrı ayrı inceleyip onları bir bütünlük içerisinde anlamaya çalışmak gerekmektedir. Günahın şahsiliği veya başkasının günahını yüklenmenin mümkünlüğü hususunu konu alan ayetlere verilen mealler şöyledir: Meallerde bir kimsenin günahını başka birinin yüklenmesinin mümkün olmadığını beyan eden ayetlerde -ki bunlar beş yerde geçmektedir- kelime farklılıkları olmakla birlikte temel anlam aynıdır. Genellikle anlam "hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez" şeklinde verilmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi ayetlerde geçen günahı onun cezası olarak açıklayanlar vardır ki bu âyete yapılan yorumlardan birine dayanmaktadır.⁷⁷ Bu ifadenin geçtiği En'âm sûresi 164. âyete verilen meallerin büyük çoğunluğu yukarıda geçtiği şekildedir. Ancak ayette geçen vizr kelimesini sorumluluk olarak çevirenler bulunmaktadır. Buna göre ayetin anlamı "sorumluluk taşıyan birine başkasının sorumluluğu yüklenmez" (Parlıyan, Esed, Çavdar, İslamoğlu) olmaktadır.⁷⁸ Ne var ki ayetin muradı Hristiyanlıktaki asli günah inancına bir cevap olmak ve İslam'da bunun yerinin olmadığını beyan etmek üzere bir kimsenin işlediği günahın mesuliyetini başkasının çekmeyeceği şeklindedir. Âyete mutlak olarak sorumluluk anlamı verme isabetli değildir. Çünkü Türkçede bu kelime mesela çocuğun sorumluluğunun anne-babada olması gibi geniş bir anlam örgüsüne sahiptir. Bu yüzden ayetin çevirisine günah kavramını katmak böylece ayetin açık bir şekilde anlaşılabilmesi için dinin bir emir ve yasağının ihlaline yönelik işlenen bir suç (günah) işaret ettiğini izhar etmek gerekmektedir. Ayrıca âyetin muradının ne olduğu açıkça anlaşılabilen çeviriler de bulunmaktadır. Mesela âyete "kimse kimsenin yükünü taşımaz/yüklenmez" anlamı verilmektedir. (Sağlam, DİB (eski), Yüksel, Aktaş, Baltacıoğlu, Yakıt, Özdemir)⁷⁹ Ancak bu ifade çok kapalıdır, lafzi bir tercüme kaygısıyla yapılmış olmalıdır. Bu çeviriden okuyucunun ayetin

⁷⁵ Kurtubî, *Câmi'*, 16/343.

⁷⁶ Muhammed Abduh ve Reşid Rıza, *Tefsiru'l-menâr* (Mısır: Dâru'l-Menâr, 1367), 6/344.

⁷⁷ *Türkçe Kur'an Mealleri* (11 Haziran 2024), en-Necm 53/38.

⁷⁸ *Türkçe Kur'an Mealleri* (11 Haziran 2024), el-En'âm 6/164.

⁷⁹ el-En'âm 6/164.

muradını tam olarak çıkarması güçtür. Halbuki çeviride geniş açıklama yapılmadığı için daha sade ve anlaşılır bir üslubu tercih etmek uygun olacaktır. Mesela pek çok mealde yer aldığı gibi âyete “hiçbir günahkâr başkasının işlediği günahın cezasını yüklenmez” anlamını vermek icap etmektedir. İlginçtir ki ayetin muradı gayet açık olmasına rağmen aynı mealde ayete farklı yerde farklı anlam verilmiştir. Mesela Gölpınarlı En’âm ve Fâtır sûresinde ayete “hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez” şeklinde meal verirken, İsrâ ve Zümer sûresinde geçen aynı ifadeyi “kimse, bir başkasının yükünü yüklenmez” şeklinde çevirmeyi tercih etmektedir. Süleymaniye Vakfı meali de buna benzer bir çeviri yolunu tercih etmiştir. Sağlam ise burada yük kelimesine açıklık getirme amacıyla parantez içerisinde günah kelimesini ilave etmiştir. Cemil Said mealinde âyetin anlamı “herkesin taşıdığı başkasının yükü değildir” gibi garip bir çeviri ile karmaşık hale getirilmiştir. Benzer bir çeviri de şöyledir: “Ve hiçbir yük taşıyıcı, başkasının yükünü yüklenmez” (Aktaş, buna yakın ifadelerle Özdemir).⁸⁰ İsrâ suresinde yer alan aynı âyete birkaçı hariç neredeyse meallerin tamamında yukarıda geçen çeviride olduğu gibi günah üzerinden suçun şahsiliği vurgusu yapılarak anlam verilmiştir.⁸¹ Benzer bir durum Zümer sûresi 7. âyetin meali için de geçerlidir.⁸² Ayetlerde geçen ifadeyi kelime farklılıklarına yönelmeden aynı şekilde çevirmek daha uygundur. Buna göre hepsine “hiçbir kimse bir başkasının işlediği günahı sorumlu tutulmayacaktır” şeklinde bir anlam vermek daha sade ve anlaşılır olacaktır.

Günahın şahsiliği üzerine yukarıda zikredilen âyetlere verilen meallerde bazı kapalılıklar ve ifade farklılığı bulunsa da aşağı-yukarı aynı anlam verilmiştir. Aşağıda ise zahiren başkalarının günahını üstlenme olarak anlaşılacak ayetlere verilen meallerin değerlendirmesi yapılacaktır. Mesela Mâide sûresinin 29. âyetinde Habil’in Kabil tarafından öldürülmesi durumunda Habil’in kendi günahının kardeşine yüklenmesini istediği bildirilmektedir. Bu ayetin çevirisi meallerde büyük oranda hiçbir açıklamaya yer verilmeden yapılmış, burada geçen “ismî” ifadesine “benim günahım” şeklinde anlam verilmiştir. (Örnek olarak bk. Elmalılı, Çantay, Baltacıoğlu, Yavuz, Ateş, Öztürk, Bayraklı, Yüksel, DİB, TDV mealleri vb.). Ancak bu şekilde bir çeviri yukarıdaki âyetlerle birlikte çelişki zannını gidermemektedir. Bu vehmi ortadan kaldırmanın yolu yukarıdaki âyetlerle birlikte bu âyete meal vermektir. Bir kısım mealde bu hususa dikkat edilerek anlam verilmeye çalışılmış, bazılarında ise günahın şahsiliğine vurgu yapan ayetlerle birlikte okunması gerektiği (Külünkoğlu, Okuyan) notuna yer verilmiştir. Şimdi âyetler arası anlam bütünlüğü dikkate alınarak âyete meal verenlerin ayeti nasıl çevirdiklerine bakalım: Meallerin bir kısmında ayetin mealine “beni öldürmenin günahını” açıklaması eklenmiş (İzmirli, Demirkent, Aktaş, Yorulmaz, Okuyan, Türk, Çavdar, Kuntman, Süleymaniye Vakfı meali vb.)⁸³ böylece bizzat günahın değil, günahı doğan cezanın üstlenilmesinin murat edildiğine dikkat çekilmiş ve kapalılık giderilmiştir. Esed ise âyetin mealinde bu ifadeyi “günahlarının yükü” şeklinde çevirmekte bunu da Mücâhid’in (öl. 103/721) yorumuna dayandırmaktadır. Ona göre ayette kastedilen katilin,

⁸⁰ *Türkçe Kur’an Mealleri* (11 Haziran 2024), el-İsrâ 17/15.

⁸¹ *Türkçe Kur’an Mealleri* (11 Haziran 2024), Fâtır 35/18.

⁸² *Türkçe Kur’an Mealleri* (11 Haziran 2024), ez-Zümer 39/7.

⁸³ *Türkçe Kur’an Mealleri* (11 Haziran 2024), el-Mâide 5/29.

masum olan maktûlün geçmişte işlediği ancak affedilen günahlarını da yüklenmiş olacağı yönündedir.⁸⁴ Fakat bu yorum suçun şahsiliği ilkesi ile çelişir vaziyettedir. Bu öldürdüğü kişiyle hesap görme zamanı diğer işlenenlere sebep/öncü olma bakımından her birinin misli ile cezalandırılacağı ve bunun da karşısındaki kişinin günahından eksilme şeklinde olmayacağı veya hakkına girdiği ve zulmettiği kişiye hak ödeme esnasında verecek sevabı kalmadığında bedel olarak onun günahlarından eksiltip hakka girene ceza olarak verileceği şeklinde bir izahla aşılmış olacaktır. Yoksa kastedilen mücerret olarak birinden başka birine günah aktarma işlemi değildir. Bizce bu ayete meal verirken diğer ayetlerle çelişebilecek şekilde değil de birbirleriyle uyumlu olacak bir anlam verilmesi gerekir. Buna göre başkası tarafından işlenen günahın yüklenmesi değil, haksız yere öldürmeden doğan günahı yüklenme olarak anlam vermek daha doğru ve anlaşılır olmaktadır. Böylece okuyucu nezdinde de âyetler arasında anlam bütünlüğü kurulmuş olacaktır. Neticede ayette geçen “ismî/günahım” ifadesine diğer ayetlerle anlam bütünlüğü kurulacak şekilde bir açıklama eklemenin lüzumu açıkça görülmüş olmaktadır. Bu doğrultuda ayete şöyle bir anlam vermek mümkündür: “Ben hem işlemiş olduğun kendi günahını hem de beni haksız yere öldürmekten doğan günahın vebalini üstlenmeni dilerim ki böylece cehennemliklerden biri olasın.”

Bu konuda inceleyeceğimiz diğer bir örnek de Ankebût sûresindedir. Burada da zahiren başkalarının günah yüklerinin birileri tarafından üstlenileceği ifadesi yer almaktadır. Bu ifadenin meallere yansıtılmasının ne şekilde olduğu konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Âyetin meallerdeki çevirisine bakıldığında bir kısmı herhangi bir açıklayıcı bilgiye yer vermeksizin ayete lafız merkezli anlam verdiği görülmektedir. Buna göre çeviri şöyledir: “Kendi yükleri yanında başka yükleri (ağırlık) de üstlenecekler.” (Gölpınarlı, Sağlam, Bayraklı, Atalay, Cemil Said, DİB meali, Kur’an Yolu meali, Süleymaniye Vakfı meali, Aktaş, Çantay, Baltacıoğlu, Öztürk vd.).⁸⁵ Âyetteki “başkalarının günahı” ifadesini, yoldan çıkmalarına sebep olduklarının misli günahı/cezasını yüklenecekler, şeklinde açıklayan meallerin bu çevirisi, diğer ayetlerle anlam bütünlüğü sağlaması bakımından bizce de isabetli ve uygundur. Yukarıda beyan edildiği üzere ayeti, hadis tefsir etmekte, orada bir iyilik veya kötülükte çığır açanların işleyen kadar vebal yükleneyeceği, günahı işleyenden de hiçbir şey eksiltilmeyeceği bildirilmektedir. Buna göre âyeti günaha sebep olmanın vebali olarak açıklayan meallerin (Mesela, Diyanet Vakfı meali, Akgül, Şimşek, Parlıyan, Yavuz, Ateş, Demirkent, İzmirli, Esed, Süleyman Tevfik, İslamoğlu, Sağlam, Külünkoğlu vd.)⁸⁶ sayısı da az değildir. Netice olarak ayetlerin çevirisinde kapalılığı giderecek ve aralarında anlam bütünlüğü sağlayacak şekilde âyetlere meal verilmesi okuyucu açısından son derece önemlidir. Bunun için bir âyete meal verilirken konu ile ilgili diğer âyetlerle arasında anlam bağı kurulacak şekilde ihtiyaç duyulan ilave açıklamalara yer verilmeli, çelişki zannı giderilmeli ve okuyucuya anlama kolaylığı sağlanmalıdır. Buna göre ayete “Tabii ki onlar hem

⁸⁴ Esed, *Kur’an Mesajı*, 192-193.

⁸⁵ *Türkçe Kur’an Mealleri* (11 Haziran 2024), el-Ankebût 29/13.

⁸⁶ el-Ankebût 29/13.

kendi işledikleri günahlarının hem de başkalarının günah işlemelerine öncülük etmekten doğan günahların vebalini üstleneceklerdir” şeklinde bir meal verilebilir.

Sonuç

Kur’an, beşer sözüne arız olan noksanlıklardan uzak, lafız ve mana uyumu yönüyle çok güçlü bir iç bütünlüğe sahip ilahi kelimedir. Bu yönüyle onda çelişki zannı uyandıracak herhangi bir durumun bulunması mümkün görünmemektedir. Kur’an’ın sahip olduğu bu iç tutarlılığın fark edilmesi için ona özgü anlatım biçiminin sağlam bir şekilde kavranılması icap etmektedir. Onun kendine has üslubu çerçevesinde ifadeler bazen açık ve sade bazen de belli bir araştırmayı gerekli kılan bir tarzda kapalı bir yapıdadır. Bu nedenle murad-ı ilahiyi sahih bir şekilde anlayabilmek için öncelikle onun sahip olduğu ifade tarzının iyice bilinmesi gerekmektedir. Kur’an beşer sözüne arız olan ifade darlığı gibi olumsuzluklardan beri olduğuna göre ayetlerde işkâle yol açan durumların insan kaynaklı olduğu, bunun giderilmesi için de dilbilimsel bilgilere ve nüzul ortamına dair haberlere ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Nitekim ayetler arasında zahirde var olduğu zannedilen tearuz durumlarının da yine bu nedenlerle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Âyetler arasında çelişki bulunduğu düşünülen yerlerden birisi de suçun şahsiliği ilkesi ile ilgilidir ve âyetlerin bir kısmında bu esasa ters düşen ifadelerin tevilinin nasıl yapılacağı meselesi önem arz etmektedir. Bu çalışma bir başkasının günahını yüklenip yüklenmeme hususundaki ayetlerin telifinden hareketle Kur’an’ın iç bütünlüğe sahip bir kitap olması hususunu incelemekte ve bunun günümüz meallerine yansımaları değerlendirmektedir. Yapılan inceleme ve değerlendirmelerde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Öncelikle dilbilimsel yönden âyetlerde kast-ı mütekellimin ne olduğu üzerinde durulmakta ve ilahi kelamın doğası gereği âyetlerin ifade biçimi ve mana yönüyle aralarındaki uyuma dikkat çekilmektedir. Bu yönüyle Kur’an âyetlerinin nüzul yeri ve zamanı bakımından birbirini destekleyen bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır.

Âyetler arasında zahirde görülen tearuz durumu muhataptan kaynaklı arızı bir durum olup bu durumdaki âyetlerin telifi pekâlâ mümkündür. Nitekim ilk dönemlerden itibaren bu konuda ileri sürülen soru ve iddialara müfessir ve müellifler tarafından mukni cevaplar verilmiş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bugün de ileri sürülen bu iddialara karşı bu tür çalışmalarla gerekli izahlar yapılmaktadır.

Çalışmaya örnek seçilen günahın şahsiliği meselesine dair âyetlerin aralarında zahirde görülen çelişki aşlında ayetlerdeki murad-ı ilahinin açık şekilde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Oysaki âyetler bir kimsenin başkasına ait günahları devralması ve suçu üstlenmesi şeklinde bir ifade taşımamaktadır. Burada bahsi geçen ayetler bir başkasına günaha öncülük etmeden doğan günahı konu edinmekte ve neticede bu da o kişinin şahsına ait bir suça işaret etmektedir. Buna göre âyetlerin tamamı suçun şahsiliği ilkesini farklı veçhelerden tanımlamaktadır. Burada temel hüküm günah işlemenin bireyselliği üzerinedir ve bir kimsenin başka birinin günahının vebalini üstlenmesi diye bir durum mevzu bahis değildir.

Aralarında tearuz bulunduğu düşünölen âyetlerle ilgili takip edilebilecek bir yöntem sunulmaktadır. Öncelikle âyetlerin mana yönüyle benzer ve farklılıklarının tespit edilmesi konu bütünlüğü içerisindeki yerinin tayini ve ardından telifinin yapılması gerekir. Âyetler üzerinde beyanî yönden bir inceleme yapılmadan aralarındaki mana ilişkisini kurma imkânı bulunmamaktadır. Bu arada âyetin tabii bağlamı da çok önemlidir ve aralarında anlam bağının kurulmasında büyük bir etkiye sahiptir.

Çağımızda Kur'an üzerine yapılan çalışmalardan haberiz olma bu tür meseleleri canlı tutmakta ve âyetleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmeye engel olmaktadır. Bu nedenle âyetler arası anlam bütünlüğü üzerine çalışmaları artırmanın büyük bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Âyetler arası anlam bütünlüğünün doğru tespiti ve kavranması bakımından önemli hususlardan biri de söz konusu ayetlere meal verilmesinde izlenecek yolun doğru bir şekilde belirlenmesidir. Zira okuyucu âyetlerle ilgili gerekli açıklamalara ulaşamadığında sadece mealle, aralarında anlam bağı kuramamakta ve orada tutarsızlık bulunduğu zannına kapılmaktadır. Binaenaleyh müşkil ayetlerin arasındaki işkâli gidermek için meallerde, aralarındaki anlam bütünlüğü korunarak gerekli açıklamalara yer verilmesi, âyetin daha sade ve anlaşılır şekilde çevrilmesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle anlam bakımından kapalı olan ve bu yüzden çelişki zannı doğuracak durumdaki ayetlerin çevirisinde mutlaka diğer ayetlere atıfta bulunulması ve onlar göz önünde bulundurularak meal verilmesi elzemdir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.
- Abduh, Muhammed ve Rıza, Reşid. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: Dâru'l-Menâr, 1367.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Anawati, Georges C. "İslam'da Asli Günah Kavramı Var mıdır?". çev. Sadık Kılıç. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Aralık 1986), 507-518.
- Ataman, Buket. "Günah Kavramı ve Günah Anlamına Gelen Bazı Kavramlar". *International Social Sciences Studies Journal* 10/3 (March 2024), 404-412.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Meâlimü't-tenzîl*. 8 Cilt. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1411.
- Bezvâvî, Nasıruddin Ebû Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bebek, Adil. "Günah". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 14/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk: Dâru ibn Kesîr, 2002.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1926.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1417.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, ts.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ. *Fethu'r-Rahmân bi keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1983.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1997.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Göregen, Mustafa. "Karâfi'nin Kitâbü'l-Ecvibeti'l-Fâhira an Es'ileti'l-Fâcira isimli Eserinde Hıristiyanlık Eleştirisi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/3 (2023), 433-447.
- İşıcık, Yusuf. *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1984.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 15 Cilt. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-arab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İsfahânî, Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm. *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*. Cide: Dâru's-Şurûk, 1982.
- Karâfi, Şihabüddin Ebû'l-Abbâs. *Kitâbü'l-ecvibeti'l-fâhira an es'ileti'l-fâcira*. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1987.

- Karagöz, İsmail. "İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri". *Diyanet İlmi Dergi* 31/2 (Haziran 1995), 45-59.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kuran Yolu*. 5. Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Müşkilü'l-Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Kırtay, M. Faik. "Kur'an'da Günah Anlamına Gelen Kelimelerin Anlam Farkı (Nezâir Bağlamında Bir İnceleme)". *Hikmet Yurdu* 14/27 (Haziran 2021), 155-181.
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 12 Ekim 2024. <https://www.kitabimukaddes.com>
- Kur'an-ı Kerim*. Erişim 9 Haziran 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Matürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. 17.Cilt.İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2008.
- Mâverdî, Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*. Nasr: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 2 Cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Özen, Şükrü. "Teâruz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Pak, Süleyman. *Kur'an'ı Anlamada Bir Yöntem Müşkilü'l-Kur'an İlmi*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019.
- Razî, Fahrüddin Muhammed. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkâdir. *Mesâilü'r-Râzî ve ecvibetihâ* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 1961.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru'l-'ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Sönmez, Vecihi. "İslam İnancında Günah Kavramı". *İslâmî Araştırmalar* 28/1 (2017), 42-66.
- Suyûtî, Celâlüddin. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'ssûr*. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hecr, 2003.
- Şinkîfî, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr el-Ceknî. *Defu ihâmi'l-Izdirâb an âyâtî'l-Kitâb*. Riyad: Dâru Atâati'l-İlm, 2019.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. 24. Cilt. Kahire: Dâru'l-Hecr, 2001.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Türkçe Kur'an Mealleri*. Erişim 11 Haziran 2024. www.kuranmeali.com
- Vâhidî, Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Vasît fi Kur'âni'l-mecîd*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs*. Kuveyt: Matbaatu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serrî. *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Cârullah Ebû Kasım b. Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zemahşerî, Ebû Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.